

A könyvtárközi kölcsönzés jövője

A 2003–2008-as időszakra a könyvtárközi kölcsönzés fejlődésében az alábbi tíz fő irányt lehet kiemelni.

1. A felhasználói elvárások növekedése

A felhasználóknak mindig is voltak elvárásai a könyvtárközi szolgáltatásokkal szemben. Amit az utóbbi évtizedben tapasztalni lehet: az elvárások gyorsabban nőnek, mint ahogy a szolgáltatás fejlődik. A minőség (kényelem, gyorsaság, ingyenesség, korlátozásmentesség, elektronikus, személyre szabott szolgáltatások) iránti elvárások is változtak. Az átfutási időt órákban (és nem napokban) mérik, a könyvtárközi kölcsönzést mint könyvtári szolgáltatást térítésmentesen szeretnék igénybe venni. Az egyéni igények között legszembetűnőbb, hogy mindenki mást szeretne, mint a könyvtár általános politikája (pl. az olvasó számára kölcsönkért könyvet küldjék házhoz, és ne kelljen érte menni a könyvtárba). Sokan azt szeretnék, hogy az egész folyamat elektronikus legyen, és nem értik, hogy egy teljes könyv anyagát miért nem géppel olvasható formában kapják.

2. Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás a könyvtáron keresztül

Ez is egy régi trend, amely még legalább egy évtizedig megfigyelhető lesz. Az USA-ban a Kutatókönyvtárak Egyesületében (Association of Research Libraries = ARL) az utóbbi években végzett felmérések szerint a könyvtárközi kérések száma jelentősen nőtt. Az ARL 124 könyvtára 2001–2002-ben 2,9 millió kérést továbbított, és 5,4 millió kérést teljesített. Ennek alapján az USA-n belüli forgalmat 30–40 millió művelet/évre becsülik.

A könyvtárak, hogy lépést tudjanak tartani, korszerűsítik a munkafolyamatokat: a kéréseket elektronikus úton fogadják, több helyen webes kérelmeket ajánlanak. A központi levelezőrendszer helyett valamely, az ISO ILL protokollra épülő rendszert használnak, mint amilyen a RAPID (Coloradói Állami Egyetem), az RLIN (Research Libraries Group).

3. A felhasználók közvetlen rendelései

Bár ezt a fogalmat többen használják, nem egyformán értelmezik. Az ARL tanulmánya szerint a közvetlen rendelés azt jelenti, hogy a felhasználó önállóan, a könyvtáros közreműködése nélkül keres egy katalógusban, azonosítja a számára szük-

séges dokumentumot, és elküldi a rendelést. A könyvtárban alkalmazott szoftvertől függ, hogy a kérés közvetlenül a szolgáltatóhoz kerül-e. Többen ezt a szolgáltatást távoli kölcsönzésnek (remote circulation) vagy közvetlen konzorciális kölcsönzésnek (direct consortial borrowing) nevezik, mert inkább ahhoz közeleink tartják.

E célra használt szoftverek pl. az Innovative Interfaces, Inc. INN-Reach rendszere, és a Dynix URSA rendszere. Az előbbit az OhioLink-ORBIS-MOBIUS konzorcium használja, az utóbbit pedig a Borrow Direct-könyvtárak. A szolgáltatást az USA Nemzeti Információs Szabványosítási Szervezete (National Information Standards Organization = NISO) által jóváhagyott új szabvány, az NCIP (NISO Circulation Interchange Protocol) támogatja.

4. Az elektronikus források elérésének növekedése

Az utóbbi években minden könyvtár szembesült a „big deal” jelenséggel, vagyis a konzorciumok megvették a kiadóktól az összes, általuk felkínált elektronikus folyóiratot, illetve hozzáférést, mivel ez így pénzügyi szempontból nagyon vonzónak tűnt. Az utóbbi időben azonban a könyvtárak átértékelték a helyzetet, és kezdik lemondani a csomagok előfizetését. Többen az anyagi helyzetükre hivatkoznak, és inkább a könyvtárközi kölcsönzésre, vagy a magfolyóiratok licencelésére hagyatkoznak. Ezért – a korábbi várakozásokkal szemben – úgy látszik, hogy a fénymásolatban teljesített dokumentumszolgáltatás továbbra is megmarad és növekedni fog. Az elektronikus könyvektől pedig azt várják, hogy pozitív hatással lesznek a könyvtárközi kölcsönzésre.

5. Szerzői jogi és licenckérdések

A cikk szerzőjének értelmezése szerint a szerzői jogi kérdések a nyomtatott dokumentumokra vonatkoznak, míg a licenckérdések inkább az elektronikus folyóiratokra és egyéb anyagokra. A szerzői jogi törvények országonként eltérőek, az USA-ban elfogadott jogszabály a legszigorúbb. A WIPO nemzetközi szervezet és az Európai Unió egyre nagyobb nyomást gyakorol az USA törvényhozására a jogharmonizáció érdekében. Nem egyértelmű irányzat, de aggodalomra ad okot, hogy minden lehetséges alkalommal hosszabb időben határozzák meg a jogi védelmet.

A licencszerződésekben számos esetben megtiltják az elektronikus tartalmak könyvtárközi kérésre történő szolgáltatását. Példaként szolgálhat a *subito*, amely a kereskedelmi jogkezelőkkel kötött szerződések értelmében csak Németország területén, Ausztriába és Svájcba tud másolatokat küldeni.

6. Portálok alkalmazásba vétele

A portálok sokfélék lehetnek: egy nagyobb kapacitású weboldaltól kezdve egészen a „mindent egy oldalon” szolgáltatásig, amely kereső, böngésző lehetőségeket kínál, és megjeleníti a találatokat a formától, a metaadatoktól, a kiadói interfésztől, a jogosultságtól függetlenül. A portálok jelentőségét a könyvtárközi kölcsönzésben mostanában kezdik érezni, mivel kereshetővé válik a könyvtár nyomtatott és elektronikus állománya egyaránt. Sok könyvtárban a katalógus csak a nyomtatott dokumentumokról tájékoztat, de csatlakoznak hozzá az elektronikus források ugrópontjai.

7. Az online katalógusok növekvő szerepe

A könyvtárosok egy része úgy érzi, hogy az online katalógus egy portállá alakul, míg mások úgy gondolják, hogy csak az egyik, a portálon keresztül kereshető forrás lesz. Mindkét esetben a katalógusok fejlődése tapasztalható, amelyre példaként az OCLC-t lehet említeni: a WorldCatot kiterjesztették, más online katalógusokhoz csatlakoztatták; tartalomjegyzékekhez, rezümékhez, szerzői megjegyzésekhez vivő ugrópontokkal bővítették; új formájú információkhoz és partnerekhez fog kapcsolódni, mint pl. digitális tárgyak, múzeumok, levéltárak anyagai. Az OCLC a könyvtárközi szolgáltatásokat is növelte: a helyi katalógusokban lehetővé tett keresés után a kérést abba a könyvtárba lehet küldeni, ahol a dokumentum található.

8. A gyűjtemények és a hozzáférési tevékenység közötti határok elmosódása

A legtöbb kutatókönyvtár számára 15–20 évvel ezelőtt nem volt kérdés, hogy egy könyvet megvegyenek-e, vagy kölcsönkérik. A könyvek kis példányszáma, a könyvtárak költségvetésének megnyirbálása miatt azonban a válasz nem csak a gyűjtőkör függvénye. Az ARL keretében külön munkacsoportot hoztak létre a gyarapítási és hozzáférési kérdések vizsgálatára. A munkacsoport ajánlásai közül a legfontosabb, hogy nem lehet hozzáférésről beszélni, ha nincs állomány, és az állományokat elérhetővé kell tenni. Ez mutatja, hogyan mosódnak el a korábbi éles határok a bib-

liográfusok és a könyvtárközi kölcsönzés irányítói között.

9. Műszaki szabványok

A könyvtárosok többsége és a felhasználók számára láthatatlan eszközök közül a könyvtárközi kölcsönzést közvetlenül az alábbiak érintik:

- az ISO ILL Protocol (könyvtárközi kölcsönzési protokoll),
- a NISO Circulation Interchange Protocol (a kölcsönzést támogató protokoll),
- az Open Archives Initiative Metadata Harvesting Protocol (a Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés metaadatgyűjtő protokollja),
- az OpenURL szabvány.

10. A globalizáció elterjedése

Erről tanúskodik az Ariel szoftver világméretű alkalmazása és az online katalógusok internetes elérhetősége: az USA-ban is tapasztalják, hogy Japánból vagy Ausztráliából könnyebb egy dokumentumot megkapni, mint egy amerikai könyvtárból. Ugyanakkor a nemzetközi forgalmat számos probléma nehezíti: eltérő az állományok feltárása az egyes könyvtárakban, valamint ennek formája; a külföldre kölcsönzés feltételeinek meghatározása; a könyvtárközi rendelések egyforma értelmezése a kérő és a szolgáltató könyvtárban; a szállítás költségei, a világméretű elektronikus továbbítás hiánya; fizetési problémák, a valutaváltás drágasága.

Az IFLA dokumentumszolgáltatással és könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó bizottsága vizsgálja a fenti kérdéseket, és keresi a megoldásokat. Nemzetközi projektek is indultak, mint az OCLC világméretű forrásmegosztási programja (Global Sharing Program), vagy a Kongresszusi Könyvtár törekvése a japán dokumentumok kölcsönzésére.

Mi lesz öt év múlva?

- Egyaránt működni fognak a közvetlen és a könyvtáron keresztüli szolgáltatások.
- Nöni fog a kölcsönzések száma, mivel az elektronikus folyóiratok növekedése korlátozott.
- Megmaradnak a szerzői jogi és a licencszerződések, de remélhetőleg a licencek egy része megengedi majd cikkmásolatok szolgáltatását nem kereskedelmi könyvtárak számára.
- Globális méretekben a kölcsönzési műveletek (kérés és küldés) száma 5%-ra nő a jelenlegi 1-2%-ról.
- Rövidebb lesz az átfutási idő, de ezzel együtt a felhasználók mindig elégedetlenek lesznek.

- Könnyebb lesz a bibliográfiai tételek azonosítása, a felhasználóknak egyre több online katalógus, portál stb. áll majd a rendelkezésére.
- 2008-ban lesz az IFLA 11. könyvtárközi kölcsönzési és dokumentumszolgáltatási konferenciája.

JACKSON, Mary E.: *The future of interlending.* = *Interlending & Document Supply*, 32. köt. 2. sz. 2004. p. 88–93./

(Viszocsek Eszter)

Észtországi tanulmányút

Elisabeth Simon első tanulmányúti beszámolóját 1992-ben írta az észti könyvtárakról. Most több mint tíz év múltán egy lényegesen megváltozott helyzetről számolhatott be.

Az ismét függetlenné vált országban minden területen nagy fellendülés mutatkozik. A tallinni *Nemzeti Könyvtár* egy elhanyagolt, eső áztatta hodályból, amelyet sokan már lebontásra ítélték volna, (finn segítséggel) megújult, a közönséghez barátságos, élettel teli intézménnyé vált. Szimbóluma nemcsak egy azonosságát újra formáló nemzetnek, hanem az európai tudományhoz és kultúrához való tartozásnak is.

A továbbképzés nagy súlyt kapott minden észti, így a könyvtárosok szemében is. Ezt megkönnyíti, hogy sokan beszélnek egy (angol), de két (angol, német), sőt három (angol, német, orosz) nyelvet, s a finnekkel anyanyelvükön tudják megértetni magukat. Észtország komoly szerepet kíván játszani az északi régióban, s fel akarja számolni az elzártságot, amely például az orvosi információellátás terén katasztrofális következményekkel járt.

Az észti közéletben nagy lelkesedés nyilvánul meg az információs technológia iránt. A ritkán lakott országban kiemelkedő jelentősége van a *wireless Internet*nek, annál is inkább, mert még hiányzik a telefonvonalak sűrű hálózata. A technológiai fejlődésben sokat segített a külföld, elsősorban Svédország és Finnország, de nem lehet megfedkezni az *Al Gore*, korábbi USA-alelnök közvetítette segítségről sem a tőke- és know-how import terén.

A szovjet érából való átmenet törésekkel is járt, mint minden más hasonló cipőben járó országban. Észtországban a tudományos akadémia pusztán személyes tagságon alapuló testületté vált, amely intézményeit, intézeteit átadta az egyetemeknek. Így került a 2,2 milliós állományú akadémiai könyvtár a Pedagógiai Egyetemhez a köteleespéldányjoggal együtt. Tallinn-nak nincs teljes egyeteme; ez

Tartuban található. Kérdéses azonban, hogy a főváros megelégedhet-e a tudományok egészét csak csonkán képviselő felsőoktatási intézménnyel.

Észtország közepén fekszik *Viljandi*, egy festői szépségű, állítólag 5000 éves múltra visszatekintő város. Éppen most nyílt meg vadonatúj, építészeti-leg érdekes könyvtára. Itt működik egy művészeti és turisztikai főiskola kebelében a könyvtáros tan-szék is, amelynek három részlege a könyvtárosi, információtudományi és vezetési (menedzsment). A könyvtárosképzésben kötelező tantárgy az angol, de gondolkodnak azon, hogy a németet is azzá tegyék. Sok diák vesz részt a távoktatásban. A modern szak- és tankönyvek terén még hiányok mutatkoznak, a beszerzést a városi könyvtárral összehangoltan végzik.

Tartu régi, tiszteletre méltó egyetemi város, melynek könyvtára folyamatos megújuláson megy át, s maga a város is új fényben ragyog. A könyvtár tereit és berendezéseit külső szervezetnek térítésért bocsátja rendelkezésre, olyan mértékben, amilyent csak amerikai könyvtáraknál lehet tapasztalni. Az így befolyt összeget azonban nem az alapfeladatok finanszírozására fordítják, hanem új szolgáltatások bevezetésére, például laptopok ingyenes kölcsönzésére az egyetemi hallgatóknak. A könyvtár három fejlesztési súlypontja a *nyitott hozzáférés* (ingyenes internetes munkahelyek, laptopok a hallgatóknak), az *elektronikus könyvtár* (pl. a szakdolgozatok és disszertációk elektronikus formában érhetőek el) és az *informatikai műveltség* (ez a könyvtár révén integrálódik az egyetemi tantervekbe).

Észtország fővárosának két neve van. A Tallinn név dán eredetű (Taani = dánok, linn = város), annyit tesz, mint a dánok városa. Revalla a Hanzavárosok német kereskedőinek a székhelye volt. Különösen szoros kereskedelmi és családi kapcsolatok fűzték Lübeckhez. Reval/Tallinn most Lübeck